

Szilágyi István bizonyára regényt írt,

hiszen sorsot ábrázol, meghatározott környezetben lejátszódó, emberi viszonyok között megvalósuló sorsot. Sorsregénye, a *Kő hull apadó kútba* mitologikusan zárt elrendeltségéről beszél: az első pillanattól sejthetjük, hogy a bűn elnyeri méltó büntetését. Csak éppen azt nem tudjuk — hogyan. Az író végigkinozza olvasóit néhány száz oldalon, míg sikerül hősnőjét agyonveretnie egy rusnya vén tekerővel. Halálát látszólag rokonainak kapzsisága okozza, de persze nem erről van szó: életvitele, az a társadalom, amely belekényszerítette abba a sorsba, amely csak azért az övé, mert másképp nem is élhetne, eleve eldöntötte a dolgokat. Hogy a regény a sorsregény formájában valósult meg, ahhoz egyébként semmi köze sincs a hősnő ilyenét pusztulásának; ennek oka inkább az az írói babona, hogy a sors a halállal teljesedik be.

Holott a sors az étellel teljesedik be, s Szilágyi a sorshordozó szerepet játszó életfeltételeket és az általuk determinált magatartásokat írja le. Vagyis megragad egy struktúrát, és azt nézi, hogy miképp funkcionálnak a struktúra hordozói. A téma tulajdonképpen majdnem közömbös írónk számára, ezért már-már gyanús szentvelenséggel kénytelen leleplezni fel-feltörő sajnálkozását hősének kínlódása láttán. Az író azonban nem lehet szentimentális: regénye nem történetírás, nem az időben egymás után lejátszódó események — szomorú események — krónikája. Szilágyi kiirtja magából krónikási hajlandóságait, de mint az igazi vezeklők, ő is kísértésért fohászkodik. Am az írókat csak önmaga kísértheti meg: Szilágyi is felidézi a Fejedelem szellemét (képét), a fejedelem képében az események, az egymásutániség kísértését, hogy bebizonyíthassa: mást akar, másféle történelmet ír, legyőzi saját rémeit is.

Krónika helyett másfajta történelem? A Fejedelem képe a klisévé változott történelem szimbóluma: jelenléte meghatározza Ilka magatartásformáit, azt is, ahogyan Ilka megoldja konfliktusait. A fejedelem a virtuálisan jelen való múlt, amely Ilka szerencsétlenségére mozdulatlanul tapad a mozdulatlan jelenhez. A múltnak csak ennyi értelme van; és ezért rettenetes a múltak súlya. Ha valóban elmúlt volna, ha valóban elporladt volna az események változásával, akkor csupán nosztalgiai kedélyes forrása lehetne. De jelen van; létrehozta azt a világot, amelyben Ilkának élnie adatott, és ez a világ képtelen széttörni az élet előre meghatározott kereteit.

Szilágyi kiválasztja a kelet-európai társadalom sajátos mozgásának egyik sajátos, de igen jellegzetes mozzanatát, beléhelyez néhány embert, s minden különös szenvedélyesség avagy meglepődés nélkül egyszerűen leírja azt. Nincsenek írói szenvedelmek, könnyek, mert a sorsleírás, a hős belső fejlődése helyett a struktúrában bábként rángatózó szereplőket látunk, akik nem találják egyéni arcukat, és kifejeznek valamit anélkül, hogy önmagukat fejeznék ki. Kínlódásuk annyira determinált, hogy egyéni szenvedésük elveszti minden jelentőségét. Behelyettesíthetők. Akárki játszaná is a főszerepet, mindenképpen úgy járna, ahogy Ilka és a többiek. Nevük azt a látszatot kelti, mintha saját maguk lennének, de nevük egyszerű konvenció: számozni is lehetne őket.

Az egyéni élet szakadatlan erőfeszítés, hogy a biológiailag megszabott idő társadalmilag értékesse tegyük. Ha a társadalom zárt és az életforma klisé csupán, akkor felülkerekedik a biológiai idő és az életet tiszta vegetálássá, az élet elfogyasztásává változtatja. A vegetálásban a tárgyi világ is degenerálódik: a fogyasztást elősegítő avagy azt gátló tárgyak elvesztik fényüket, nem ébresztenek örömet, habzsolásvágyat, esztétikai gyönyört, s még csak hasznosságuk sem emberi. Ahol nincs a tárgyakkal emberi csillogása, ott még a birtoklás sem emberi: nem azért van szükség valamire, hogy meglegyen, csak azért kellenek a dolgok, hogy a fogyasztó, a mindent felfaló szörny pillanatnyi szükségleteit kielégítsék.

Miféle világ az, amelyben a malacok — Ilka malacai — emberibbek, mint bárki más, ahol a halott az igazi ember, az élők pedig névvel bíró senkik? Írónk erre kíváncsi, erre a zárt, önmagába hajló világra. Két dolgot tud, amikor írni kezd: azt, hogy az úgynevezett közösség még csak illuzórikus közösségként sem fungál, az összetartozásnak a látszata sem létezik, a közösségi megnyilvánulásukból a legegyszerűbb, a munka sem kapcsolja össze az embereket, és azt, hogy a magánélet éppen azért, mert nem kapcsolódhat természetes szálakkal a közösséghez, pusztá biológiai vegetálássá süllyed. Az író ennyit tud, s azután játszaná kezd; ő nem valami

vidám játékokat, inkább afféle logikai játékról van szó, kockaépítményről, amely csak akkor állhat meg a lábán, ha minden elem a megfelelő helyre kerül.

Szilágyi két dolgról tud, egy adott struktúra két meghatározó eleméről. Tud rólok — de nem mindig radikális ez a tudás: nem mindig szabadul meg az ábrázolás kísértésétől. Dénes felesége láttán például ellágyul: tehetetlen lénynek ábrázolja ugyan az asszonyt, de olyannak, aki szeretetének melegével valamiképpen „kidomborítja” Ilka hidegségét, vagyis hamis síkra, az emberi érzelmek síkjára viszi át kegyetlen képletét. Egy egészséges érzelmi életű lény megjelenése a színen nyilván még nem volna baj, csak éppen nem illik bele a képletbe: Szilágyi nem a pozitív és negatív hősök viszonyát ábrázolja, hanem lények determinált mozgását írja le egy meghatározott struktúrában. Ilka, mikor mint szexuális fogyasztásának tárgyát emeli be saját világába Dénest, nem érez, csak kíván, kívánságának kielégítésén túl Dénes pusztán munkaeszköz, aki — mondhatnánk, ami — szőlőjének megmunkálását szolgálja. Ilka és Dénes szexuális kapcsolatának leírásában nincsen semmi provokatív; szenvtelen szavakat használ az író. Am Dénes és hites felesége forró nemiségben őrzi az emberség látszatát. Pedig erre nincs szükség.

Mert nem arról van szó, hogy az ember miképp őrizheti meg embervoltát legalább a nemiségben. Az elidegenedés jelenségeinek leírása a regény tárgya lehetne ugyan, de nem az. Szilágyi az elidegenedett struktúrát írja le, amelyben az emberi érzelmek eleve lehetetlenek, mert olyan mértékben determináltak, hogy képtelenek spontánul megválasztani tárgyukat, vagyis csak a struktúra logikájának megfelelően képesek működni, ami nyilván megsemmisíti lényegüket. A nemiséget a struktúra abban az értelemben is felszámolja, hogy megszünteti mint a gyönyör forrását: egy funkció kényszerű ellátásává változtatja, a partnert pedig még csak nem is tárggyá, hanem tárgy nélküli nyersanyagga fokozza le. Szilágyi így írja le Ilka és Dénes viszonyát, de Dénes felesége, éppen érzelmeivel és főképp nemiségével, a leírt struktúrán kívülre kerül. Második regény kezdődik: a lehetőség jóvátétel regénye. S furcsa módon most már az ítéletet végrehajtó vén tekerőnek is emberi (örödi, tehát emberi) vonásokat tulajdonít az író, aki világosan kimondta, hogy nem emberi dolgokról beszél ezúttal. Bosszú, féltékenység, irigység, kapzsiság, megalázottság s más efféle nagyrealista kellékek vonulnak fel azon a terepen, amelyről már azt hittük, hogy az emberi érzelmek és magatartások eleve determinált vidéke.

És mégis: Szilágyi írt nálunk először „gondolati” regényt. Nem abban az értelemben, mintha elvont gondolatokat közölnének egymással hősei, avagy velünk az író — amikor így tesz, akkor ezt szintén lazaságnak érezzük —, hanem a megszerkesztettség, a végiggondolt szerkezet teszi regényét példaadóan egyedülállóvá nálunk. A forma itt végre teljesen tartalmi, s csak ott válik valamilyen külső burokká, ahol a szerző nem vállalja — merészségén megriadva — a hősök funkciókká való „lefokozását”. Amikor Ilka csupán az adott struktúra egyik funkciója, akkor pontosan azt fejezi ki, aminek megnyilvánulása, tehát a gondolatot, amely előbb létezik, mint ő, mert a gondolat megértette azt a világot, amelybe Ilkák születnek, s Ilka nem tehet egyebet, csupán engedelmeskedni tud a nála erősebbnek.

Nem etikai kérdés ez, nem valamiféle tehetetlen beletörődés a helyzetbe. Ilka egyszerűen nem lázadhat, mert legfeljebb egy másik, az övével teljesen azonos helyzetbe léphetne át. Legfeljebb elutazhatna, amint ezt Dénes akarja: de mindenki nem utazhat el, maradnak hát a helyzetek és a funkciókká változott emberek. Az elutazás — kivételesség, de a kivételességet megszünteti az átlag, a törvényszerű. Héroszok csak kivételes közösségekben születnek; Szilágyi közösségmodelljében átlagemberek mozognak, cselekvéseik átlagcselekvések még akkor is, ha szerfelett különös dolgokat tesznek.

A különös jelző talán frivolnak tűnik, hiszen végül is Ilka megölte szeretőjét, s ez bizonyára több, mint szokványos avagy átlag tett. De nincs abszurdabb dolog az átlagcselekvésnél, ha kiszabadul az átlagmentalitás ellenőrzése alól. Avagy nem volna különös, ha a munkával kapcsolatban magatartás az átlagmentalitás ellenőrzése alól kivonva, az ösztönökre bíznanék az életforma megválasztását? Az életvitelt érzelmi reakciók határoznák meg, az egymást keresztező egyéni cselekvések kölcsönösen lerontanák egymás hatékonyságát, az emberek közötti viszonyokban szabadon érvényesülnének a biológiai törvények. Az átlagcselekvés különös formákban nyilvánulna meg, amint a csoportcselekvés is különös formákban valósul meg, amikor adott társadalmi struktúra a csoportérdeket a kiegyenlítődes minden esélye nélkül állítja szembe, és az uralomért folytatott harc megsemmisíti még az élet megőrzésének osztársadalmi érdekét is.

Ilka megszabadult az átlagmentalitás nyúgétól, de annak ellenőrzésétől is, ám

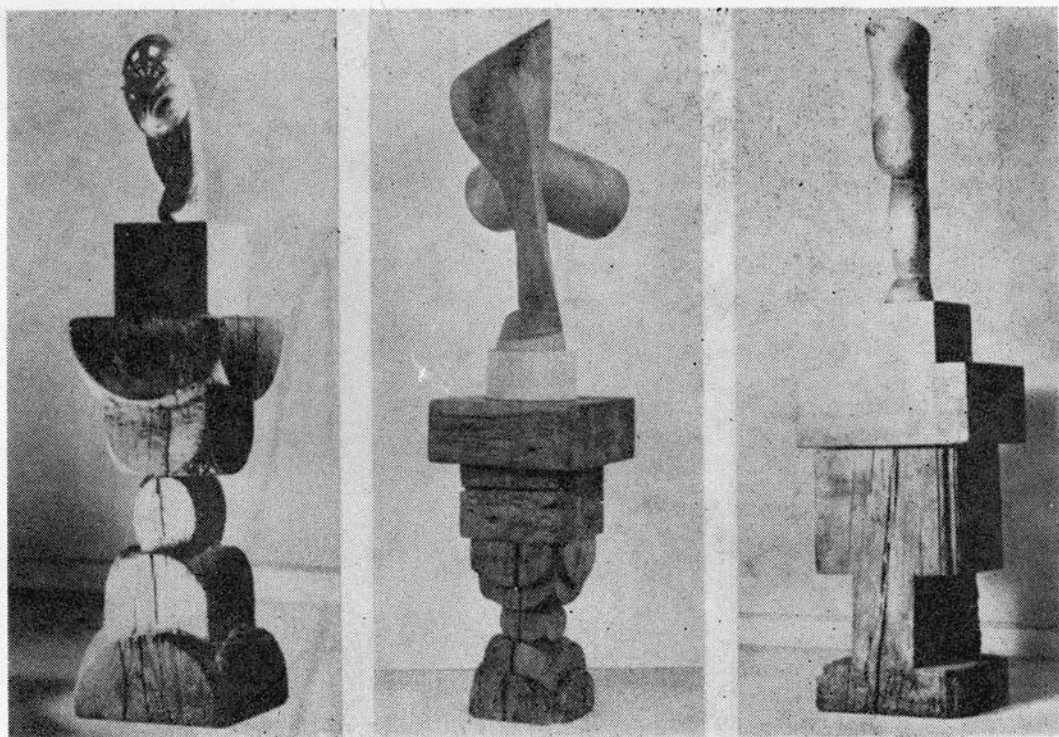
semmilyen lehetőség nem volt jobbat választani; világa belekorbácsolta a magánéletébe anélkül, hogy a közösséghez akár a legkisebb csatornát biztosította volna. Magánélete eltorzult, mert saját magának elfogyasztásán kívül semmilyen célja nem maradt. Atomizáló erők részreire szaggatják társadalmát, és a torz viszonyok mindent szembefordítanak saját lényegével. A természetes kapcsolatok felbomlása értelmetlenné teszi a fogyasztást, a nyelv használatát is. A mindennapi nyelv tárgyiassága, illetve a mondatok ítéletekké szerveződése is megszűnik.

Szilágyi nyelve ezt a helyzetet fejezi ki, tehát bizonyos értelemben regényének tárgya maga a nyelv. Bodor Ádám novellái mellett az *Üllő, dobszó, harangban*, majd ebben a regényben találkozzunk leginkább ilyen törekvéssel: mondatokkal, illetve a mondatyszerkesztés sajátosságaival ábrázolni azt, ami a nyelvben a világ kifejeződéseként óhatatlanul jelen van. A nyelvhez képest a cselekmény másodlagos jelentőségűvé válik, és a téma közvetlenül a nyelvi viszonyokban mint e viszonyok következménye jelentkezik. A téma tehát nem ürügy többé, nem valamilyen rejtett tartalom hordozója, hanem közvetlen nyelvi megnyilvánulásában maga a tartalom, amely mindenekelőtt nyelvi forma. A forma és tartalom kettőssége, különbözősége abból az igényből származott, hogy az irodalom a realitást kívánja művészi formában *ábrázolni*. Ebben az esetben a nyelv pusztán technikai segédeszköz, amely az úgynevezett forma részeként a tartalom — a realitás — minél pontosabb leírására szolgál. Tartalom és forma viszonya újabb viszonyduszungelt szül: a tartalom és valóság viszonyát, a tartalom és nyelv viszonyát, a forma és nyelv viszonyát, a forma művésziessége és az ábrázolt valóság viszonyát. Most, más hasonló törekvésekkel párhuzamosan, kísérlet játszódik le, hogy a nyelv ne csupán az eszköz szerepét játssza, hanem képessé váljon a benne szükségképpen kifejeződések leírására. A kísérletben a nyelv önmagát vizsgálja, a téma lényegében az a *közvetettség*, amely a nyelvet mint információhordozót és a nyelvet mint sajátos logikával rendelkező „tényt“ összekapcsolja.

Szilágyi nyelve helyzetet ír le, tehát kerüli az események ábrázolásához gyakorta használt jelzőket, illetve a jelzőkben rejlő értékelést. A jelzők viszonylagosan kevés száma miatt ez a mondat az alany—állítmány viszonyát jobbra közvetlen formában tartalmazza, közelebb a logikai alany—állítmány viszonyhoz, mint az irodalminak nevezett nyelv. Így bizonyos értelemben közel kerül a tárgyakat, illetve a tárgyak tulajdonságait közvetlen kapcsolatba hozó köznyelvhez. De a köznyelv előszeretettel helyettesíti a tárgyra vonatkozó állításokat az érzelmi reakciókat kifejező jelzőkkel, s ezért a tárgyak objektív leírása helyett a tárgyak értékelését kapjuk. Szerzőnk nyelvében az ilyen érzelmi mozzanatoknak kicsiny szerepük van, inkább a tárgyak felsorolása szolgálja elképzeléseit. A tárgyak egymásmellettsége kiküszöböli az értékhierarchiát, minden dolog egyformán jelentős, avagy ami ugyanaz: egyformán jelentéktelen. Az alany eljelentéktelenedése következtében Ilka, mint a regény alánya, amolyan „központi“ alanyként dicsőülne meg, ha a jelentéktelenségükben körülötte szorongó tárgyak nem lazítanak fel az ő körvonalait is. Ilkának nincsenek tárgyai, mert nincs emberi viszonya tárgyaival; birtoka a határozatlanul körülötte lebegő tárgyak halmaza, a használatra készen álló tárgyaké. Ilka elsorvasztja a tárgyakat azzal, hogy nem viszonyul hozzájuk, de a tárgyak is elfogyasztják Ilkát, mert nem tanúsítanak ellenállást, és passzívan, élettelenül adják oda magukat.

Ilka érzelmei szintén tárgyak; a mondatokban pontosan úgy az alany formájában jelentkeznek, mint a külső idegen vagy legalábbis közömbös tárgyak. Fellazulásuk folyamata ugyanúgy megy végbe, mint azoké, és Ilka fellazulása saját érzelmeinek közömbössége, külsődleges volta miatt szintén elkerülhetetlen. Ebben az egyetemes tárgyvesztésben rémlik fel a Szituáció; közvetlenül nyilván nem írható le, hiszen egy ilyen leírás már nem lehet írói feladat, mint ahogy tiszta állapotban ez a helyzet nem is létezik. Az írói invenció egy olyan nyelvben mutatkozik meg, amellyel ezt a nemlétezőt ábrázolja. Empirikusan tanulmányozni nem lehet a nemlétezőt, legfeljebb elméleti modelljét lehet kialakítani; az író viszont képes arra — mert erre a nyelve képessé teszi —, hogy a Helyzet teóriája helyett a helyzetet funkcionáló realitásként kezelje.

Újdonsággal találkozzunk ebben a regényben, nem csoda hát, hogy az eddig megjelent bírálatok igyekeznek dekodolni az írás „mondanivalóit“. A fentiekben nem kívántunk ellentmondani a kísérleteknek, szándékunk szerint azonban a dekodolás *mellett* azt a feladatot szerettük volna elvégezni, amelynek megoldására az eddigi kritikák nem vállalkoztak: szociológiailag kívántuk megközelíteni Szilágyi István regényét. S közben meghatva figyeltük az olvasó reakcióját, a regény tömegsikerét. Ilyen típusú írásnál erre nem számítottunk, tehát valamiképpen itt az ideje annak is, hogy dekodoljunk véleményünket az olvasóról, aki a róla alkotott ilyen vagy olyan elképzelésektől függetlenül — olvas.

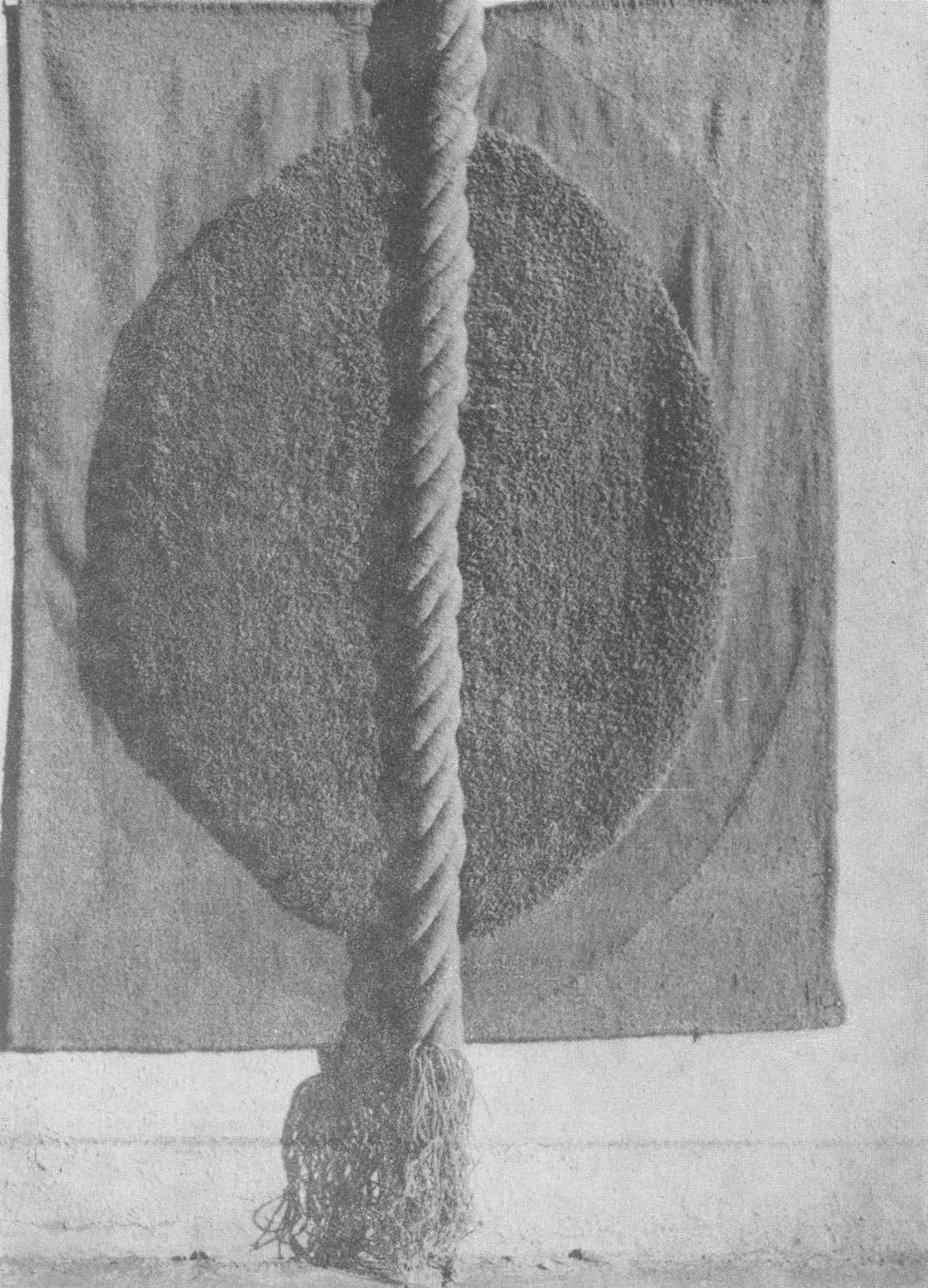

BRÂNCUȘI

...Egyszerre csak megérezte, hogy az anyag és a tömegviszonylatok kifejezési értékek. Váratlanul mondanivalója támadt, amely belülről, ősi élmények forrásaiból tört elő. Ő, a képzett „akadémikus” — anélkül, hogy okát tudatosan kereste volna — ettől kezdve úgy dolgozott, mint egy néger szobrász, s ettől a pillanattól fogva művészete — amely elvet minden tudást, elszakad minden hagyománytól — magával ragadó.

Fafaragásai végigmennek a szobrászati fejlődés valamennyi fokán — kivéve a kinetikus fázist. Műveinek sajátossága, jobban mondva biológiai törvényszerűsége, hogy mindazoknak az új anyagoknak az alkalmazása során, amelyek a fától eltérő megmunkálást kívánnak, mindig újból végigjárja a fejlődés minden fázisát, az első foktól kezdve, s nem elégszik meg azzal, hogy a fába faragott szobroknál már elért stádiumból induljon ki. Így a kőből és fémből alkotott szobrok esetében persze az idők folyamán a lényeges formai mondanivaló, a volumenértékek jelentősége mindinkább fölébe kerekedik az anyag-(faktúra)-hatásoknak, s végül a viszonylatok teljes szublimációjához (absztrakciójához) vezet. De az őszinte, nem imitatív élmények kifejezésbeli következetessége itt is magával ragad.

MOHOLY-NAGY LASZLÓ (Részlet Az anyagtól az építészetig című, 1929-ben német nyelven megjelent könyvből, amelynek első fejezetét a Korunk 1930 januárjában A szeltembertől az egész emberig címmel közölte.)

KAZINCZY VITÁLYOS MAGDA: TISZTELETADÁS BRÁNCUȘI-NAK